

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. V св. 7-8

БЕОГРАД 1954

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : О сложеним реченицама и сродним појавама	227
2. <i>Б. Милановић</i> : Двојаки облици глагола на <i>-ивати/-авати</i>	235
3. <i>М. Стевановић</i> : О данашњем акценту аориста	250
4. <i>Б. Живановић</i> : Пољска женска презимена у нашем језику	264
5. <i>К. Т.</i> : Вокално <i>и</i> у нашем књижевном изговору	268
6. <i>Д-р И. Грицкаш</i> : О употреби придева <i>многи</i> и сличних придева у јединици	269
7. <i>М. Ајановић</i> : „Независно“ сложене реченице и однос простих реченица у њима	278
8. <i>Језичке поуке</i>	292

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Наука Србија

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1954

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

НАШ ЈЕЗИК

Књига V

Нова серија

Св. 7—8

О СЛОЖЕНИМ РЕЧЕНИЦАМА И СРОДНИМ ПОЈАВАМА

М. Ајановић је написао расправу под називом „Независно” сложене реченице и однос простих реченица у њима (НЈ н. с. V 134 – 147, 206 – 221 и трећи део у овом броју) у којој на почетку и на крају спомиње и разговор са мном о овом питању. Он вели да сам се ја сложио са његовим гледањем на ствари и о том исцрпно саопштава на крају своје расправе. Он ту наводи кашто дословце моје речи, како их је у разговору ухватио, а понешто додаје од себе као објашњење. Али иако је доста тачнога у целокупном схватању Ајановићеву, има у кратком изношењу које он даје и нетачнога. Ја бих чак рекао да целокупност односа напоредних реченица која се добија на онако изнесен начин није тачна. Зато ћу ја овде изнети у потпуности своје мишљење, и рећи због чега сам Ајановића нарочито потстицао да напише горњу расправу. Ја своје мишљење од тога времена о сложеним реченицама и другим сродним појавама нисам углавном мењао, па ми зато није нимало тешко да реконструишем своје мисли из поменутог времена.

У то време ја сам завршио своје студије и о сложеним реченицама и о периоду реченица, не само као стилској целини него и граматичкој целини или врсти граматичких средстава. Главне мисли до којих сам тада био дошао биле би у овоме.

Сложене независне реченице не претстављају просто спој двеју или више независних реченица већ остварење

какве мисли или концепције за које је било потребно више реченица. Те су реченице могле бити између себе независне или зависне. То је граматичка или синтаксичка независност или зависност; али, уствари, логички, по садржини или значењу, оне су се могле налазити у различним односима и онда када су независне. То се може врло лако показати на безброј примера.

Из те логичке или смисаоне зависности не следује још и граматичка или синтаксичка зависност. Видећемо даље (в. III главу) да такве везе, тј по смислу, често по општој концепцији или сл. има и између свих сложених и простих реченица које улазе у један период, али то још далеко не значи да се оне налазе и у граматичкој или синтаксичкој зависности. Ја сам могао рећи и то да логичка или смисаона зависност може бити у различном степену у реченицама граматички независним, али да то још не значи да су оне и постале зависне реченице, како ми се чини да претпоставља М. Ајановић.

Овде узгред да поменем да су неки научници као напр. З. Клеменсјевић (*Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*, Krakow, 1937, а тако исто и у свом реферату на II Конгресу слависта, исп. *Księga referatów II Zjazdu Słowistów*, 1934, 46 – 8; о свему томе ја говорим опширно у *Roczn. sławist.* XV 53 – 56) претпостављали да су се од паратаксичких реченица у сложеној реченици, са развијеним оваквим односима логичке зависности, и развиле праве зависне или хипотаксичке реченице. Ја то одбијам иако допуштам да тако у малој мери или ретко и бива: „Познато је напр., велим ја на стр. 54, да копулативна свеза *iż* или супротно *aż* постаје од паратаксичке—хипотаксичка. Тако исто није непознато да многе паратаксичке реченице садрже у себи, према значењу, могућност да од паратаксичких постану хипотаксичке, јер имају (у односу својих реченица) такве синтаксичке нијансе“ (стр. 54). Затим се наводе реченице из нашег језика (*Скаче у воду и учи пливати, Узјаше коња и враћи се нахраг, Ето ти удара од онијех винограда па узме ону главу*), али се за све њих вели: „али, стварно, граматички, оне су још копулативне“.

Према томе, јасно се види да то вреди и за све случајеве које наводи Ајановић, само са том напоменом да реченице могу бити и адверзативне, дисјунктивне, конклузивне итд.

Колико је Ајановић водио рачуна само о садржини саставних реченица и о целокупном смислу често обеју реченица, види се по слагању његова тумачења са њиховим смислом који нимало не утиче на свезице да и најмање измене своју партаксичку природу и да је замене хипотаксичком. Напр. у реченице: *Викнем и ја, како сам то од њих слушао, и спрејим да ли ће се то озбиљно примећивати* (н. д. 210) — не може се рећи да свезица има икакве везе са очекивањем резултата, мада она и везује једну такву реченицу са претходном. Или у примеру: *Гледам док се прозор не замагли, избришем, па опет наново* — да ли се може рећи да је и *па* добило нешто значења настављања од своје реченице итд. Поред последице и намере, о којима је напред говорено, Ајановић говори о истовремености, истицању резултата, одлуци, констатацији, начину, извршеној намери, вијанси намере, истицању, односу, допуни, претварању, изненађењу, накнадном објашњењу и сл. А како то све изгледа у стварности, нека покаже још само овај пример. Ајановић говори овако: „У неким примјерима реченице с овом свезом [и] имају значење извршене намјере, вршења намјере, рјеђе просто намјере“, дакле, Ајановић говори о значењима реченица, а нама би било потребно да то значење намере прими свезица као своју функцију, а то није ни у једном од наведених примера. Напр. из реченице: *Како је могла тако самохрана одвојивши од куће Огњана и опремити га у школу* (н. д. 211) — може се извести и финално значење („да би га опремила у школу“) са нијансом консекутивном, али то тек онда ако се реченица из основа измени. Овако су овде изнесене напоредно две радње и спојене у целину, у један акт. И слично томе увек. Могла би се понегде учинити и каква замерка самој анализи реченица, али ја то нећу овде чинити јер за наше питање то није важно. За нас је важно да ли је игде какву зависну функцију узела на себе свезица (пошто се говори овде једино о реченицама спојеним свезицама). А то не констатује ни сам Ајановић.

И, поред свега овога, има једна ствар у којој Ајановић има право. Обично се саставне реченице не могу употребити и као самосталне реченице, онако како су употребљене у сложеној реченици; зато се то и не може износити као аргумент да су то заиста независне реченице. Али се пита: да ли су они који су говорили о тим реченицама мислили да се баш онако како су употребљене те реченице у сложеној реченици, — могу и самостално употребити. То би било нетачно. Тај доказ који се само у ређим случајевима може потврдити материјалом, може имати значаја и за све друге случајеве ако се рече: независне реченице као делови сложене реченице имају и саме потпун смисао, узете за себе, без везе којом се обележава њихово нарочито место у сложеној реченици.

Одавде се види да је студија Ајановића била корисна да се ово нарочито истакне ради методике наставе у школи, иако је поменути значај логичке или семантичке зависности паратакситичких реченица у науци био добро познат.

Из овога односа напоредних реченица у сложеним истичу се још две ствари: 1) значај сложених реченица као нарочитог реченичког средства за исказивање мисли и 2) потреба да се и у сложеним реченицама разликују реченице према значењу: а) главне и споредне независне реченице, б) две или више једнаких по значају саставних реченица које могу у сложеној реченици мењати места: тада оне зависе од заједничког смисла који оне, свака на свој начин, развијају.

Ето због чега сам и како сам *могао* говорити М. Ајановићу. Мислим да је он отишао и један корак даље који ја не могу одобрити, а наиме: да реченице у којима има те логичке зависности или зависности по значењу — претстављају и граматички зависне реченице. Не, оне остају још увек независне реченице докле не би развиле између себе и *функционалну* зависност. Та функционална зависност може бити показана и нарочитим знацима, обично свезицама или прилозима у функцији свезица (исп. Обећао је да ће доћи, Не знам како да поступим), али не мора; може бити обележена и самом синтакситичком функцијом (Рекао је: „Доћи

ћу“ — овде је „доћи ћу“ објекатска, исказна реченица. То ћемо доцније показати и на материјалу Ајановићеву.

I

Узећу надохват извештан број Ајановићевих примера које је он узео из различних школских граматика. О реченици: „Цар се досети, узме чашу, па дође пред пећину“. Ајановић вели: „прва је повод другој и трећој, а оне долазе као *слијед, резултат* изнесеног у првој реченици“ (нав. д. 138). Истина је да је тако, али да ли је то хтео рећи приповедач? То се из његова текста не види; према томе то је објашњење Ајановићево, можда и сасвим тачно, али његово објашњење. Приповедач је изнео само три радње које су следиле једна за другом; повезао их је у једну сложену реченицу јер претстављају стварно један извршени акт са свим главним и споредним моментима који га чине, остављајући читаоцима да их они сами протумаче. Тако је добио стилски већи ефекат јер је привукао и читаоца да сарађује на тексту. Да је приповедач хтео да каже оно што вели Ајановић, он би то рекао отприлике овако: „Цар се досети да узме чашу и да дође пред пећину“; међутим би се оно што је у приповеци могло исказати и на друге начине (наравно, ако се друкчије протумачи него што је учинио Ајановић), напр. Ц. се досети да узме чашу, па затим дође пред пећину или још како друкчије; али би ефекат његове приче био мањи. Он је претпоставио да да читаоцу потребан материјал у независним реченицама. Да су те реченице независне види се по томе што би се могло рећи: Цар се досети. Узме чашу. Дође пред пећину, што показује да су то независне реченице, али то не значи да нема никакве разлике када се те реченице тако изнесу и када се на показани начин споје у једну сложену реченицу. Још бисмо рекли да је прва од трију саставних реченица главна, а остале су побочне или споредне. — Слично томе за другу реченицу: „Долазе свако јутро на језеро те се купају“ — вели Ајановић „осјећа се јака нијанса значења *намјере*“. Јесте, то је тачно и приповедач је и хтео то да се *осећи*; он то није хтео рећи изреком (... „да би се купали“ или сл.), већ је оставио то слушао-

цима да закључе, а он је изнео напоредне чињенице. Значи, то није финална реченица, а оно што је изнео Ајановић — његов је коментар. И у свима другим реченицама имамо Ајановићево објашњење или његов коментар: у примеру „Па се крило на чекрк окреће, те казује који вјетар пуше“ — приповедач је дао напоредне чињенице и оставио слушаоцу или читаоцу да извуче из њих „последницу“; исто је тако оставио да у: „Ни у лакомца мјере, ни у пса вјере“ — поређење самостално изврше слушаоци или читаоци итд.

Одавде се види да од говорника зависи да ли хоће слушаоцима све да каже или да остави да они сами нешто осете, закључе или примете и да ми, откривајући те њихове намере, немамо права да припишемо да су они то заиста и изrekli. Кад бисмо тако чинили, ми бисмо нетачно изнели њихове жеље. Бежећи од једне нетачности, ми бисмо тако пали у другу.

Ајановић, наводећи пример (стр. 140): „Пошљи нам јаку помоћ или ћемо сви изгинути“, вели: „близу одговара примеру“ — „Ако нам не пошаљеш јаку помоћ, сви ћемо изгинути“; али упућивач тог захтева није тако хтео рећи, већ је сматрао, са пуним правом, да ће утисак бити јачи ако тај закључак учини онај од кога тражи помоћ. Ајановић свугде раскрива оно што се садржи у независно исказаним реченицама, а што говорник није хтео рећи онако како он тражи, већ како би што боље постигао да га разуме онај коме шаље поруку или што друго.

За пример „Ништа нису говорили, само су морали слушати разговор“ (стр. 143) Ајановић вели — „искључна реченица има апозицијску службу“; иако су Ајановићеве анализе махом умесне, овде се не види апозицијска служба друге саставне реченице, већ се од свих радњи које су могле бити предузете наводи свега још једна напоредна. За реченицу „То други човјек не би учинио до онај који је на ћабу ишао“ — Ајановић вели да је то права зависна реченица и да стварно одговара односној реченици: „То би учинио само онај човјек који је на ћабу ишао“. Истина је да је то смисао ових двеју напоредних реченица, али је то смисао који

се тек на основу њих може извести. Да би дошао до тог смисла, Ајановићу је било потребно да престилизује те две реченице и да им да заједнички смисао. То је нова радња, то је нова реченица, а ми немамо права да, градећи нову реченицу, показујемо граматичке односе у реченици сасвим друкчије саграђеној.

Према свему овоме може се рећи да се тачност Ајановићевих закључака може свести на „неоснованост истицања да су реченице у тзв. независносложеним реченицама потпуно независне по смислу¹⁾ једна од друге и да се оне увијек могу самостално рећи, а да се не изгуби ништа од смисла“ (144). Тако је исто тачно и ово констатовање: „Веза је израз синтаксичког односа међу реченицама и она се и у тзв. независним реченицама ријетко може изоставити без губљења, крђења значења које постоји међу реченицама, јер је оно преко свеза исказано“.

Али је крајњи закључак Ајановићев, који он износи на крају своје расправе, да су овакве реченице и стварно зависне, — потпуно неправилан. Иако се то могло видети и из досадашње анализе његових примера, ја ћу то показати и на још два његова примера за које он сматра да су нарочито речити.

Да би то показао, он износи ове две реченице: „Село су (најприје) добро опљачкали, те су га (онда) свега запалили“ — чему, по његову мишљењу, одговара реченица: „Читаво су село запалили пошто су га добро опљачкали“, која показује својом временском зависном реченицом да је једнака по смислу реченици „Село су (најприје) добро опљачкали.“ Нема никакве сумње да је у овим реченицама заиста онај смисао који даје Ајановић, па је он, држећи се тога смисла, престилизовао прву реченицу и дао јој функцију зависне временске реченице коју она првобитно није имала. Овим Ајановић и сам потврђује да се у једној независној реченици мора појавити зависна функција према другој реченици ако желимо да постане заиста зависна реченица. У општем смислу реченица крије се могућност те зависно-

¹⁾ Ово сам ја разредио.

сти које граматички, међутим, нема. А да је стварно нема, показује нам то што смо реченицу морали престилизовати и начинити нову реченицу која може бити сада илустрација објашњења првобитне реченице, али њу не може заменити.

Сличан је овоме и други пример: „Он није какав ђак, а одговориће на то“—за који Ајановић вели да му потпуно одговара: „Иако није какав ђак, одговориће на то“. Опет, дакле, преправка једне реченице од независне у допусну зависну реченицу, тј. у реченицу са зависном функцијом према другој реченици, и са преправком друге реченице (изостављањем супротне свезице *a*) да би се показао смисао првобитне реченице. Али стилски и граматички то су сада, после преправке, две различне реченице, ма општи смисао у њима остао исти.

То вреди и за све друге случајеве. Само када је свезица по природи својој на граници независне и зависне употребе (често свезица *ше*), може бити и каквог колебања; иначе не.

Из овога се види да независне реченице у сложеним реченицама остају такве, независне — све дотле док се у њима не развије зависна функција према главној, и то синтаксички. Што међу речима у реченици и међу реченицама у сложеној реченици може бити различних, још многобројнијих него што је то Ајановић показао, односа по смислу који се на основу њих може закључити, — то је сасвим природно. То само показује пут којим би у свом даљем развоју језик могао поћи. Када полази и којим од могућних путева полази, он то показује или својим унутрашњим функционалним особинама или и нарочитим формалним средствима. Док то не учини, ми нити можемо знати којим ће путем поћи ни да ли ће поћи уопште. Ми немамо права да објавимо да је он неким путем пошао ако у његовим особинама има само наговештаја да би, под извесним условима, могао поћи тим путевима. Из овога следује да ми при анализи реченице немамо права њен контекст мењати и да морамо строго разликовати наше објашњење или наш коментар од онога што нам је у тексту дато.

А. Белић

(Наставиће се)